

■ Tural Adışirin

Həm qədimlərdə, həm də müasir dövrdə Azərbaycan öz yüksək tolerantlığı ilə seçilən bir bölgə kimi tarixdə qeyd olunub. Bura zərduştlük dininin vətəni, Qafqazda xristianlığın ilk beşiyi, islam dininin geniş yayıldığı məkan, müxtəlif etnosların sülh içində yaşadığı ərazi, rəngarəng mədəniyyətlərin, folklorların bir-birindən bəhrələnmək üçün çiçəkləndiyi diyardır. Tarixi mənbələr Azərbaycanın etnik tərkibinin daim genişləndiyini göstərir.

Bu gün Azərbaycan etnoqrafik rəngarəngliyi ilə seçilir. Onun ərazisində Azərbaycan türkləri ilə yanaşı rutullar, ləzgilər, avarlar, tatlar, talışlar, dağ yəhudiləri, kürdlər, molokanlar, inqiloylar, saxurlar, xınalıqlar, buduqlar, qırzlar, udinlər kimi etnik

yaşayırlar. Rutul dilinin muxad, şinaz, müxrek, ixrek, borç və xnov dialektləri mövcuddur.

Rutullarda evlilik mərasimləri - Rutullarda evlilik mərasimlərinin birinci mərhələsi qız bəyənədir. Yaz bayramı ərəfəsində rutullarda hər nəsil və ya hər məhəllə bir yerə yığılar, baharın gəlişi münasibəti ilə müxtəlif mərasim ayinləri icra edirdilər. Bu zaman gənclər qız bəyənək, üreklərini açma bilmək üçün fürsət tapar, yelləncək qurub əylənirdilər. Rutullar bunu "şadvaldı" adlandırırdılar.

Ümumiyyətlə, yelləncəklə yellənmək ənənəsi təkcə rutullarda deyil, Orta Asiya xalqları üçün də xarakterik idi. Keçmişdə rutullarda toya dəvətdə başqa cür olmuşdu. Rutullar toya dəvət edərkən "qaşığınızla gəlin" deyirdilər. Bu həm də yeməyə dəvət forması idi. Rutullar toyu "Davət" adlandırırlar.

Rutulların yaşadığı Şin kəndində oğlan adamları qız evinə yaxınlaşdıqda gəlinin qohumlarından biri uzun bir ağacın başına soğan keçirirdi. Gəlini aparmağa gələnlərdən biri onu nişan alıb vurmali idi. Maraqlı adətlərdən biri də bəyin öz to-

Rutullar bir çox adət və ənənələrini saxladıkları kimi toy adətlərində də bu özünəməxsusluğu qoruyub saxlayıblar. Xan, Vəzir və Cəlladın iştirakı ilə olan səhnələr müasir rutul toylarında da dəbdədir. Bu səhnə oğlan toyunun sabahası günündə təşkil olunur. Bu adət toya rəngarənglik gətirməklə yanaşı həm də tərbiyəvi əhəmiyyət daşıyır. Uzun illər boyu el-obanın toylarında iştirak edən ağsaqqallar da keçmiş adətləri yada salırlar. İndiki və keçmiş toyların fərqi ondan danışırlar. Rutul toylarının maraqlı cəhətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, toylar üç gün çəkirdi. Üç gün, üç gecə toy olurdu. Hal-hazırda rutulların yaşadığı Dağıstanın Babayurd rayonunun Noviy Borç kəndində, toy mərasimində gəlini birbaşa oğlan evinə aparırlar. Gəlini birinci gün oğlanın qohumlarından birinin evinə aparır, bir gün keçəndən sonra yenidən oğlan evinə aparırlar.

Rutulların özünəməxsusluqlarından biri də onların dilidir. Bu xalqın dili Qafqaz dilli xalqlar qrupuna aiddir. Rutul dilinin əsasən leksik fərqlərə malik dörd dialekti var. Leksikasında ərəb, fars, xüsusilə, azər-

kal musiqisinin solo, duet və xor şəklində oxumaları yayılmışdır.

Bir faktı da qeyd edək ki, rutulların istifadə etdiyi alətlərdən biridə "mey"dir. Bu alət rutulların istifadə etdiyi alətlər içərisində əsas yerlərdən birini tutur. Mey aləti qamışdan hazırlanır. Onun ucuna buynuz taxılır. Ona görə ki, alətdən çıxan səsi gücləndirir. O birisi tərəfinə (ağız tərəfi) isə süpsi taxılır.

Rutulların rəqs sənətinə bəslədikləri rəğbəti heç nə ilə müqayisə etmək olmaz. Rəqslərin bəziləri üç-üç ("Məhərrəmkənd", "Akuşinka", "Koroğlu qaytarması") və ya iki-iki ("Çırmı-çırmı" və "Arzurik'a") birləşməklə kiçik silsilələr əmələ gətirir. Göründüyü kimi, rutul rəqslərində qonşu xalqların folklorundan iqtibaslar da vardır. Müştərek cəhətləri və melodik tipləri xalq mahnı yaradıcılığında da görmək olar. "Lilay", "Maralxanım", "Ceyranım" və.s.

Musiqi nümunələrinin hamısı olmasa da, əksəriyyəti doğma dildə adlandırılır. Yuxarıda adları çəkilənlərə başqalarını da əlavə etmək olar: "Can abay", "Paruk'ay", "Dəydiriş" (rəqs və instrumental melodiyanın adıdır), "Akuşinka" avarlarda da rast gəlinən tək kişi rəqsinin adı ilə bağlıdır. Bir sıra janrların adını bildiren terminlər də məlumdur. "Muk" - rəqs, "muk havın" - rəqs etmək, "çalıbi" - mahnı deməkdir. "Avaxaxan" isə sərbəst (kimi) ritimli improvizə üslubu ilə muğamları xatırladır və Azərbaycan muğam şöbələrində istifadəni şərtləndirir. Qeyd etdiyimiz kimi rutulların folklorunun əsas hissəsini rutul mahnıları təşkil edir.

Rutulların folkloruna, adət-ənənəsinə aid olan maraqlı adətlərdən biridə adətən qışda keçirilən "qudiyudiy" oyunudur. Bildiyimiz kimi rutulların yaşadığı kəndlərdən biri olan və qış fəslinin sərt və uzun keçdiyi Şin kəndində qar çox yağır. Qar yağın vaxtı bir qrup cavan və orta yaşlı sakinlər (kişilər) 10-15 nəfərlik qrupda birləşərək "çaqqal" bəzəyirlər. Çaqqal həmin 10-15 nəfərlik qrupun içərisində olan oğlanlardan birindən dərilərlə bəzəməklə düzəldirlər. Əlbəttə ki, bu mifik bir obrazdır. Yeni insanların diqqətini cəlb etmək üçün hazırlayırlar. Bununla yanaşı bu qrupla yanaşı zurna-nağara çalanlarda mövcud olur. Bu zaman həmin qrup qapı-qapı gəzərək çalır-oyunayır, hansı evə gətərlər həmin evin sahibi çaqqala müəyyən ərzaq malları: kartof, lobiyə, düyü, qoz, fındıq və.s kimi meyvə-tərəvəz və ərzaq mallarından pay verir.

Çaqqal hansı evə gətə, həmin evin hərəyində oynayıb və daha sonra çaqqal ölür. Çaqqal özünü qarın qalın olan hissəsinə atır ki, yıxılmağa əzilməsin. Evin sahibi pay verəndən sonra isə durub gedərdi Çaqqal yoldan keçəndə uşaqları qorxudur, kimi əlinə keçirə bilsə yerə yıxdırıb qar yedizdirərdi.

Ona görə də, xüsusən də uşaqlar üçün bu adət çox maraqlı keçirdi. Çaqqalın qabağına böyük adamlar (kişilər) çıxsın, onunla güləşərdi. Beləliklə çaqqal üç gün kəndi dolaşardı. Kəndi dolaşdıqdan sonra həmin qrupun üzvləri toplanmış ərzaq mallarından bir kampaniya təşkil edib yeyib- içirdilər. Bu adət heç bir kəndə məxsus deyil, ancaq Şin kəndində məxsusdur.

Son olaraq deyək ki, respublikamızda yaşayan müxtəlif etnik qrupların folklorunun toplanılması və təbliği onlar arasında səmimi münasibətlərin möhkəmlənməsində, xalqlar arası mənəvi bağlılığın yaranmasında böyük rol oynayır.

Rutulların folkloru

qruplar yaşayırlar. Qeyd olunan etnik qrupların nümayəndələri özlərini azərbaycanlı sayırlar da, hər bir qrup özünəməxsus fərqli mədəniyyətin elementlərini qoruyub saxlamışdır.

Azərbaycanda yaşayan belə xalqlardan biri də Rutullardır. Rutulların tarixi Qafqaz Albaniyası ilə bağlıdır. Rutullar islam dininin sünni təriqətinin şafi məzhəbinə etiqad edirlər. Mənbələrdə göstərilirdiyi kimi, Dağıstanda islam dinini ən tez qəbul edənlər Rutullar olmuşlar. Qafqazın erkən islam mədəniyyəti abidəsi sayılan, 675-ci ildə Xnovda dəfn olunmuş Şeyx Məhəmməd ibn Əsəd ibn Muqala məxsus qəbirüstü yazı, həmçinin Dağıstanda aşkar olunmuş XI-XIII əsrlərə aid digər epigraflıq yazılar da həmin fikri təsdiq edir.

"Rutul" etnonimi Dağıstanın eyniadlı rayonunun adı ilə əlaqədardır. Onun mənşəyi məlum deyildir. Bu söz ümumiyyətlə gec yaranıb, ona kimi Rutullar özlərinə muxadlar, şinazlar, müxreklər, borclar, xnovlar kimi adlar vermişdilər.

Azərbaycanda Rutullar əsasən Şəki rayonunun Şin, Şorsu, Qaynar, Daşüz, Göybulaq, Küdürlü, Aydınbulaq, İncə, Orta Zəyzid, Baltalı, Baş Göynük, Aşağı Göynük kəndlərində

yunda tufənglə güllə atması idi. Bəy öz evində yox (toy günü) ya qonşunun, ya da yaxın qohumunun evində oturmağı idi. Oğlan evindən gəlini aparmağa gələndə qız tərəfdən qapını bağlayıb "baxrı" deyilən təyinat olur. "Cilovdar"ın vəzifəsi qız evindən qırmızı lentlə bəzədilmiş gümüş kasanı oğlan evinə satmaqdır. Oğlan evindən bunu isə bəyin sağ və ya sol dişi alır. Gəlin gətirildikdən üç gün sonra "bulaxa ek'irurarı" (suya çıxarıma) mərasimi keçirilir. Bu zaman gəlini suya çıxaranlar yolda olanlara şirinlik kimi halva və digər şirniyyatlar paylayır.

Rutullarda qohumlarla evlilik yolverilməzdir. Yəni onlarda dayıoğlu, əmioğlu, dayıqızı, əmiqızı, xala oğlu, xalaqızı, bibioğlu, bibiqızı arasında evlilik olmur. Bundan belə nəticəyə gəlmək olar ki, rutullar qan qohumluğuna əsaslanan nikaha deyil, ekzoqam nikahlara, yəni kənar nəsiləndən evlənməyə üstünlük verirlər. XIX-XX əsrlərdə beşikərtmə nikah qaydası avarlarda, ləzgilərdə olduğu kimi rutullar arasında da mövcud idi. Bu zaman molla yeni doğulan körpələrin göbəyinin kəsilməsi zamanı dua oxuyur və sonra körpələrin bir-birinə ad olduğunu, aid edildiyini elan edir.

baycan və rus mənşəli sözlər çoxdur. Öz dillərində yazıb-yaradan şair təbiətli rutullar köç həyatına, məskunlaşmaya və sonradan quruculuğa aid bir sıra ədəbiyyat nümunələri yaradıblar. Rutul əlifbasının olmasına baxmayaraq, bu dil şairlərin, yazıçıların əsərlərində yaşadıqlı və nəsilərə ötürülüb.

Rutullar öz şeirlərində və mahnılarında həyat tərzini, kimisi yaşam tarixini, kimisi də öz dedə-baba yurdlarını yada salır. Demək olar ki, mənbəyi Dağıstan rutullarından qaynaqlanan bu xalqın folkloru Şorsu kəndində də öz axarı ilə davam edir. Rutullar öz folklor nümunələrini hərə-tərəfli yaşadıqlı, inkişaf etdirirlər. Yaradılan şeir nümunələri, rəqs qrupu ilə yanaşı rutul folkloru onun ayrılmaz hissəsi olan "ABAY" rəqs ansamblının ifalarında da yaşayır. Bu ansambl təkcə Şorsu kəndində deyil, Şəkiddə keçirilən bütün şənliklərin də bəzəyi sayılır.

Rutulların bu yerlərə Dağıstandan gəlməsinə baxmayaraq onların bir çox xüsusiyyətləri Dağıstan xalqlarından, o cümlədən, avarlardan, ləzgilərdən, saxurlardan seçilir. Bu fərqlənmə onların mədəniyyət, incəsənət nümunələrində də özünü göstərir. Rutulların çaldığı havalar, oynadığı milli rəqsləri həmin xalqların tipinə uyğun gəlsə də eyniyyət təşkil etmir.

Dağıstan xalqları ilə rutullar arasında uyğunluqla yanaşı fərqlənən çalarlar sırasında onların dilini də göstərmək olar. Rutul dili Dağıstan dillərinin ləzgi qrupuna daxil olduğu kimi, bu xalqların musiqi folklorunda da oxşar cəhətlərin olması olduqca təbiidir. Rutul musiqi folkloru janr və forma rəngarəngliyi ilə seçilir. Bu janrlar içərisində çox sevilən rəqs sənəti nümunələri adətən zurnaçılar dəstəsi tərəfindən müşayiət edilir. (2 zurna, kos nağara, bala nağara). Xalq mahnılarının müşayiətində akkardeon və nağaradan, ayrıca bala-bandan da istifadə olunur. Xalq vo-